

Arkadiusz Jasiewicz

Cel modlitwy Jezusowej w tradycji wschodniej

Seminare. Poszukiwania naukowe 28, 7-13

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„SEMINARE” – PÓŁROCZNIKIEM

Niniejszym pragnę poinformować Szanownych Czytelników, Autorów i Recenzentów, że – począwszy od roku 2010 – nasze czasopismo będzie wydawane jako półrocznik, czyli ukazywać się będą dwa woluminy rocznie, w maju i we wrześniu.

Decyzja ta ma swoje wielorakie przyczyny. Wśród nich, najpierw należy wymienić pragnienie, by czasopismo „Seminare” spełniało wszystkie kryteria najlepszych periodyków, a wśród nich ważna jest częstotliwość wydawania. Całe środowisko naukowe zgromadzone wokół czasopisma „Seminare” i Redakcja mają ambicje osiągnięcia maksymalnej ilości punktów (6) przyznawanych decyzją Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Z tą kwestią łączy się wzrost prestiżu czasopisma oraz możliwość uzyskiwania dofinansowania z Ministerstwa. Następną przyczyną zwiększenia częstotliwości wychodzenia „Seminare” jest stale wrastająca ilość artykułów, recenzji i sprawozdań, a to powodowało, że rocznik stawał się zbyt obszerny dla czytelnika. Wreszcie, kolejną przyczyną jest chęć odciążenia od ‘skumulowanej’ pracy naszych recenzentów, korektorki i sekretarzy Redakcji.

W tym miejscu pragnę też dopowiedzieć, że mimo zmiany częstotliwości ukazywania się czasopisma, nie zmieniają się wymagania redakcyjne stawiane tekstom publikowanym w „Seminare”, w tym termin nadsyłania prac. Ta ostatnia kwestia ma związek z terminami możliwości ubiegania się o dofinansowanie. Ponadto, periodyk zachowuje swój dotychczasowy podział wewnętrzny. Natomiast zmienia się oznaczenie woluminów. Na bieżący rok będzie to numeracja: t. 27(2010) i t. 28(2010).

W imieniu Redakcji

Ks. Henryk Stawniak SDB

Z PROBLEMATYKI TEOLOGICZNEJ

SEMINARE

t. 27 * 2010 * s. 9–27

KS. SYLWESTER JĘDRZEJEWSKI SDB
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków

JUDAIZM DIASPORY W OKRESIE DRUGIEJ ŚWIĄTYNI

Obecność żydowską poza ziemią Izraela, tradycyjnie określa się greckim terminem diaspora (rozproszenie), w analogii do hebrajskiego terminu *gālūt* (גלות), stosowanego przede wszystkim w odniesieniu do wygnania babilońskiego (por. Jr 28,4 – LXX 35,4)¹. Grecki termin opiera się o kluczowe dla tego zjawiska opisy w Księdze Ezechiela, w których źródłosłowem jest hebr. פָּרָץ, oddający ideę rozproszenia, rozrzucenia, rozsypania ziarna w różnych kierunkach. Ez 20,23 brzmi: „Przecież podniosłem rękę przeciwko nim na pustyni, przysięgając, że ich rozproszę (לְפָרֵץ – διασκορπίσαι) wśród narodów i rozrzucę (לְרָרָה – διασπεῖραι) po obcych krajach” (por. Ez 12,15; 22,15). Podobną ideę wyraża tekst Pwt 4,27: „Rozproszy (הִפְרִיץ – διασπερεί) was Jahwe między narodami ...” oraz Pwt 28,64: „Jahwe cię rozproszy (הִפְרִיץ – διασπερεί) pomiędzy wszystkie narody...” (por. Bar 2,29 – διασπερῶ αὐτοὺς). O rozproszeniu w ścisłym rozumieniu, jako o fakcie zamieszkania poza terytorium Izraela, czytamy w Księdze Nehemiasza 1,9: „Lecz jeśli się do Mnie nawrócicie i zważać będziecie na moje przykazania, i będziecie je wykonywali, to choćby rozproszeni wasi (hebr. נִדְרָצוּ – od נָדַד rozproszyć, wypędzić; gr. ἡ διασπορὰ ὑμῶν) znajdowali się na krańcu niebios, stamtąd zgromadzę ich...”. W liście, skierowanym przez Żydów jerozolimskich do Arystobula i diaspory w Egipcie (2Mch 1), przytoczona jest modlitwa Jonatana, w której diaspora rozumiana jest jako miejsce i czas niewoli u pogan (2Mch 1,27). Tekst Bar 3,1-8 z kolei, zawiera modlitwę wygnańców, swoiste *credo*, gdzie orant wyraża przekonanie, że pobyt z dala od ojczyzny (ἀποικία) jest karą za niegodziwości

¹ Współcześnie określenie „diaspora” stosuje się także w odniesieniu do innych nacji – zob. J. Barclay, *Negotiating Diaspora: Jewish Strategies in the Roman Empire*, London-New York 2004, s. 1.

przodków, którzy odstąpili od Boga. Diaspora jawi się zatem jako negatywny, socjalny efekt doświadczenia religijnego². W kręgu semantycznym znajduje się też przekład hebr. *gālūt* przez ἀρχμαλωσία (LXX), tzn. stan niewoli z powodu przegranej wojny lub bitwy (Jr 3,1).

Pojęcie diaspory ma zatem bardzo dynamiczne znaczenie. Składa się na nie rzeczywistość czasowa, przestrzenna, kulturowa, polityczna, społeczna i przede wszystkim religijna, wraz z całym bogactwem znaczeń. Geograficzna struktura diaspory żydowskiej, to zazwyczaj diaspora „wschodnia”, czyli tereny babilońsko-perskie, z językiem aramejskim i greckim, oraz diaspora „zachodnia”, głównie terytoria Egiptu, Syrii i region śródziemnomorski, gdzie posługiwano się językiem greckim – *koine*.

Fenomen diaspory żydowskiej, w okresie Drugiej Świątyni, stworzył nową rzeczywistość w egzystencji Izraela³. Większość badań naukowych opierała się, jeszcze do niedawna, o podstawowe rozróżnienie między judaizmem hellenistycznym diaspory i judaizmem uważanym przez oficjalne środowiska judaistyczne za tzw. „normatywny” czy „faryzejski”, bądź – bardziej generalnie – judaizm w ziemi Izraela⁴. Powstała też w nauce swoista dychotomia, przeciwstawiająca kulturze judaizmu judzkiego kulturę judaizmu hellenistycznego diaspory. W latach 80-tych XX wieku pojawiły się opinie, że o judaizmie palestyńskim także można, a nawet należy, mówić jako o hellenistycznym, w analogii – do judaizmu diaspory⁵. Naturalnie, chodziłoby o pewne tylko wspólnoty judaistyczne, co jednak uprawniałoby do mówienia nie tyle o judaizmie, ile o „judaizmach”⁶. Judaizm diaspory, tzw. hellenistyczny, byłby judaizmem „obronnym”, a jego literatura miałaby charakter apologetyczny i propagandowy. W latach 90-tych XX w., w badaniach nad judaizmem diaspory, akcentowano głównie jego intelek-

² Analogicznie do wielu tekstów Księgi Jeremiasza, gdzie ἀπουκία rozumiana jest wręcz jako niewola.

³ Por. I. Gafni, *Land, Center and Diaspora: Jewish Constructs in Late Antiquity*, Sheffield 1997, s. 19.

⁴ Por. E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes in zeitalter Jesu Christi*, Leipzig 1907 (i późniejsze wznowienia); J. Juster, *Les Juifs dans l'Empire Romain*, Paris 1914; V. Tcherikover, *Hellenistic Civilization and the Jews*, Philadelphia-Jerusalem 1961; H. Willrich, *Judaica: Forschungen zur hellenistisch-jüdischen Geschichte und Literatur*, Göttingen 1900 (zbiór tekstów); J.B. Frey, *Corpus Inscriptionum Judaicarum*, Roma 1936-1952 (zbiór tekstów). Współcześnie wskazuje się jednak raczej na zróżnicowanie i różnorodność, wobec czego zakwestionowane zostało pojęcie „judaizmu normatywnego” w formie preskryptywnej. Taki judaizm byłby dopiero opisywalny w ramach judaizmu rabinicznego.

⁵ Por. M. Hengel, *Judentum und Hellenismus. Studien zu ihrer Begegnung unter besonderer Berücksichtigung Palästinas bis zur Mitte des 2.Jh.s. v. Chr.*, Tübingen 1968.

⁶ Por. J. Neusner, W.S. Green, E.S. Grerichs, *Judaisms and their Messiah at the Turn of the Christian Era*, Cambridge 1987.

tualną wyższość nad sprawnością innych nacji⁷. Wielce znaczące są tutaj badania J. Barclay'a. Proponuje on zasadnicze – dla analizy literackiej spuścizny diaspory żydowskiej okresu biblijnego – punkty odniesienia. Są nimi: środowisko polityczne, społeczne i kulturowe, oraz – co wydaje się zasadnicze dla J. Barclay'a – wyrazy żydowskiego doświadczenia egzystencjalnego, szczególnie w diasporze śródziemnomorskiej⁸.

Niniejszy artykuł ma na celu pokazanie tła i przyczyn kształtowania się żydowskiej diaspory okresu Drugiej Świątyni, a także zarysowanie obrazu diaspory żydowskiej w hellenistycznych realiach środowisk geograficznie i etnicznie żydowskich oraz egipskich i babilońskich. Umożliwi to przedstawienie zasadniczych elementów żydowskiej tożsamości diaspory, z uwzględnieniem środowisk stanowiących tzw. diasporę duchową.

1. HISTORYCZNE TŁO POWSTANIA DIASPORY ŻYDOWSKIEJ

Najbardziej znaczącym czynnikiem powstawania wspólnot diaspory były skutki katastrofy narodowej i religijnej z roku 586. Wówczas znaczną część ludności przemieszczono w okolice doliny Eufratu. Nie był to jednak początek diaspory Izraela. Tereny północne były trwałym obiektem asyryjskiej eksploracji, a pierwsze przemieszczenia przymusowe miały miejsce po roku 721, w następstwie upadku Izraela i Samarii, kiedy Salmanassar V dokonał deportacji do Asyrii znacznej grupy ludności Izraela⁹. W latach 603-581 miały miejsce kolejne przesiedlenia, które byłyby efektem polityki nowej potęgi – imperium neobabilońskiego dynastii chaldejskiej (zwłaszcza przesiedlenie w roku 597¹⁰). Pisma biblijne eksponują jednak tę falę deportacji, która dokonała się po zdobyciu Jerozolimy i zburzeniu świątyni w roku 586 przez wojska Nabuchodonozora II. Zasilenie diaspory wschodniej przez emigrantów z Judy sprawiło, że terytoria babilońskie stały się na długo nową ojczyzną ludności Izraela i Judy.

⁷ Por. J. Collins, *Between Athen and Jerusalem: Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*, New York 1983 (i późniejsze wydania); S.J.D. Cohen, E.S. Grerichs, *Diasporas in Antiquity*, Atlanta 1993; T. Rajak, *The Jewish Dialogue with Greece and Rome, Studies in Cultural and Social Interaction*, Leiden-Boston-Köln 2001; E. Gruen, *Diaspora: Jews amidst Greeks and Romans*, Cambridge 2002.

⁸ Por. J.M.G. Barclay, *Jews in the Mediterranean Diaspora from Alexander to Trajan*, Edinburgh 1996, s. 23.

⁹ Por. G.N. Knoppers, *In Search on Post-exilic Israel: Samaria after the Fall of the Northern Kingdom*, w: *In Search on Pre-exilic Israel*, red. J. Day, London-New York 2004, s. 156-157. Głównym przedmiotem zainteresowania Asyrii, podobnie jak później Babilonii, był Egipt; sprawy Izraela i Judy były konsekwencją tej właśnie optyki i stały na marginesie zainteresowań imperiów północno-wschodnich – zob. J. Zabłocka, *Historia Bliskiego Wschodu w starożytności*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1987, s. 336-341.

¹⁰ Por. J. Wolski, *Historia powszechna. Starożytność*, Warszawa 1971², s. 113.

Wydany w 339 roku edykt króla grupy plemion perskich, Cyrusa II, twórcy nowego państwa achemenidzkiego¹¹, dał możliwość powrotu do swoich ojczyzn wszystkim nacjom ujarzmionym przez Babilonię. Do Judy, perskiej prowincji Jehud, wracają etapami grupy dość ubogich, ale i najbardziej zagorzałych religijnie Judejczyków. W Babilonii pozostają bogate rodziny, jak sądzić można po ich deklaracjach pomocy materialnej dla reemigrantów. Rozpoczyna się okres perski, z którego mamy najmniej danych o diasporze żydowskiej. Dzieło Ezdrasza-Nehemiasza pozwala zaledwie na stwierdzenie jej istnienia w dawnych terytoriach neobabilońskich. Osoba Nehemiasza i jego działalność pokazuje zaś, że istniały wybitne i wpływowe osobistości w centralnych władzach imperium perskiego.

Kolejny etap historii diaspory żydowskiej, to okres hellenistyczny. Zazwyczaj lokuje się go między wstąpieniem na tron macedoński Aleksandra (336 rok) a śmiercią Kleopatry VII, ostatniej z ptolomejskich władców Egiptu (30 przed Chr.). Właściwym kresem była przegrana przez Marka Antoniusza bitwa z Cezarem Augustem pod Akcjum w 31 roku. Początek tego okresu to frontalna konfrontacja z imperium perskim, najpierw militarna, a potem kulturowa. Jej fundamentami była sztuka i literatura. W ten sposób na terytoriach Bliskiego Wschodu i Azji Mniejszej (Zachodniej) oraz Centralnej, jak też na obszarze południowego pogórza Bałkanów i egipskiego wybrzeża Morza Śródziemnego, zaczął się schyłek starożytnych form cywilizacyjnych. Geograficznie świat hellenistyczny obejmował te ziemie, które – w następstwie podbojów Aleksandra – zostały poddane wpływowi kultury greckiej. Kulturowa hegemonia Grecji na terytoriach podbitych przez Aleksandra, po długim procesie jej przenikania, przybrała postać określaną mianem cywilizacji hellenistycznej, następującej po długim okresie klasycznej cywilizacji greckiej. Klasyczny okres Grecji właściwie skończył się wówczas, gdy Filip II i jego syn Aleksander, zwyciężyli Ateny i Teby w bitwie pod Cheroinea w 338 roku, kładąc kres czasom, w których Ateny zdominowały cały świat helleński.

W czasie, gdy Aleksander podejmował swoje zwycięskie wyprawy na wschód, Juda była małą prowincją w ramach imperium perskiego. Prowadziła jednak własne życie religijne i kulturowe. Po bitwie pod Issos, potem pod Gaugamelą¹², wojska Aleksandra skierowały się także na południe, zajmując Judę, a potem Egipt. To spotkanie judaizmu z hellenizmem zmieniło bieg cywilizacji zachodniej. Od tego czasu datuje się swoista fuzja świata orientального i egipskiego z kulturą helleńską. Na płaszczyźnie religijnej pojawiają się przeróżne synkretyzmy. Właściwie zanika wyraźna granica kultur Wschodu i Zachodu.

¹¹ Powstanie nowego imperium zob. B. Gafurow, *Dzieje i kultura ludów Azji Centralnej*, tłum. S. Michalski, Warszawa 1978, s. 79-83.

¹² Bitwa pod Gaugamelą przeciw Persji, miała najistotniejsze znaczenie dla przyszłych sukcesów Aleksandra – zob. szerzej E. Dąbrowa, *Gaugamela 331 p.n.e.*, Warszawa 1988.

Pierwszym elementem charakterystycznym dla nowej cywilizacji była wzajemna interakcja między presją hellenizmu i reakcją na tę presję kultur bliskowschodnio-azjatyckich. W efekcie powstał synkretyczny konglomerat kulturowy i religijny. Drugim charakterystycznym czynnikiem była nowa kultura materialna, obejmująca zwłaszcza literaturę i budownictwo. I trzeci element, to utworzona nowa matryca kultury społeczno-politycznej, wraz z systemem rządów i prawodawstwa. Śmierć Aleksandra w Babilonie latem 323 roku, zahamowała gwałtowność wszystkich tych nowych zjawisk, ale nie przerwała ich. Po początkowych perturbacjach ze schedą po Aleksandrze¹³, wyżsi dowódcy armii podzielili między sobą jego imperium. Szybko jednak utracili swoje wpływy z racji wewnętrznych konfliktów i zabójstw. Dopiero ich druga generacja umiała poradzić sobie z zarządzaniem tak wielkim imperium. Przejąwszy schedę, nazwali siebie *diadochami*, czyli sukcesorami. Zapewne patrzyli bardzo perspektywicznie, bo w roku 310 zamordowany został prawowity następca, mający 12 lat syn Aleksandra, *diadochowie* zaś zażądali dla siebie tytułu *basileus*, tworząc w ten sposób nowe, już hellenistyczne królestwa, które przejęły ster polityczny w tym regionie świata na najbliższe dwieście lat¹⁴. Władcy ci to: Ptolomeusz I (Soter), Seleukos, Antygon – każdy uważający siebie za jedynego kontynuatora macedońskiej linii Aleksandra – oraz Attalos I.

Zmienność historii i indywidualnych losów żydowskich, w całym okresie Drugiej Świątyni, sprawiała nieustanne zasilanie wspólnot diaspory. Dotyczyło to szczególnie Egiptu, jakkolwiek zjawisko to widoczne jest też w Syrii i dalej – w Babilonii. Emigracja objęła, w dłuższej przestrzeni czasu, dość znaczne grupy. Pierwotne grupy izraelskie na obczyźnie, jak choćby ta znana z Księgi Jeremiaśza, nie tylko ulegały liczbowemu wzmocnieniu, ale też – dzięki napływowi emigrantów – miały możliwość zachowania ciągłości kulturowej i religijnej w szeroko pojętej jedności z Jerozolimą. O liczbowym wzroście diaspory żydowskiej pisze J. Flawiusz: „Ptolomeusz zaś, pojmawszy wielu jeńców z górzystej części Judei i z okolic Jerozolimy oraz z krainy samaryjskiej i z góry Garizim, uprowadził ich wszystkich do Egiptu i tam osiedlił. (...) a w Aleksandrii zrównał ich w prawach obywatelskich z Macedończykami”¹⁵. Być może, motywem emigracji były także niezrealizowane ambicje polityczno-społeczne, jak miało to miejsce

¹³ Konflikt Perdykkasa, Meleagera, Kraterosa i Antypatra – zob. N.G.L. Hammond, *Dzieje Grecji*, tłum. A. Świderkówna, Warszawa 1977, s. 755-745.

¹⁴ Jest to powrót do bardzo odległej przeszłości, albowiem w świecie greckim monarchia należała do przeszłości zamierzchłej i mitycznej, a królowie pełnili tylko funkcje wojskowe i sakralne; władcy macedońscy zawsze jednak uchodzili za niemal barbarzyńców, ponieważ nie wprowadzili demokratycznej instytucji wolnych miast-państw, zachowując formę monarchii despotycznej – zob. A. Świderkówna, *Hellenika. Wizerunek epoki od Aleksandra do Augusta*, Warszawa 1974, s. 77-78; J. Wolski, *Historia powszechna. Starożytność*, Warszawa 1971², s. 150-151.

¹⁵ J. Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela. Antiquitates Judaicae*, Księga XII, I, tłum. Z. Kubiak, Poznań-Warszawa-Lublin 1962.